

ПРЕЗЕНТ, ИМПЕРАТИВ, ПОТЕНЦИЈАЛ И ФУТУР ПРВИ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ПРОШЛИХ ДЕЈСТАВА У ЈУЖНОМЕТОХИЈСКОМ ПОДРИМСКОМ ГОВОРУ²

У прилогу се анализира употреба презента, императива, потенцијала и футура првог у призренско-јужноморавском јужнометохијском подримском говору као временски транспонованих синтаксема којима се означавају прошла дејства. Премештени у сферу прошлости, ови облици најчешће се комбинују са облицима са примарно претериталном службом. У контекстима овога типа презент, императив, потенцијал и футур први поред темпоралног одређења прошлости имају и вредност стилског средства. Према синтаксичко-семантичким и/или стилским карактеристикама уочава се комбинација наведених наративних форми које се јављају и као конкуренти.

Презентом и императивом обележавају се појединачне и виšekратне (хабитуалне) претериталне радње које се одликују поновљивошћу, док се потенцијалом и футуrom првим исказују само хабитуалне радње.

Са дијалекатског и ареалног аспекта од интереса је употреба потенцијала и футура првог са значењем хабитуалности у подримском говору, пошто се у овом идиому користи потенцијал као једини облик у севернијем делу и као доминантан облик са спорадичном употребом футура првог у осталим подримским насељима. Овим својством подримски говор наслања се на остали околни део српског дијалекатског подручја, удаљавајући се истовремено од говора северношарпланинског ареала у којима се у исказивању хабитуалних радњи среће само футур први као иновација балканистичког порекла.

Кључне речи: призренско-јужноморавски; јужнометохијски подримски говор; презент, императив, потенцијал и футур први за прошлост; појединачна прошла дејства; хабитуална дејства.

1. Јужнометохијски подримски говор део је северношарпланинско-метохијског ареала призренско-јужноморавског дијалекта³. У овом ареалу оформљено је више говора, који су судбином прозо-

¹ radivoje.mladenovic@gmail.com

² Рад *Презент, императив, потенцијал и футур први за исказивање прошлих дејстава у јужнометохијском подримском говору* урађен је у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији ” (ИНСКИМ)

³ Више о овом дијалекатском ареалу в. у Стевановић 1950; Реметић 1996; Младеновић 2004; 2013; 2016; 2019; 2021; 2022.

дијског система груписани у два подареала⁴, а судбину прозодијских система највећим делом прати и синтаксичко-семантичка употреба транспонованих глаголских облика за прошлост. Први подареал чине говори са најаналитичкијим ритамским акценатским системом карактеристичним за северношарпланинске говоре различите генетске и типолошке припадности, којима се придружује и метохијски подгорски говор. У овом подареалу су идиоми са ритамским неграматичким акцентом антепенултимског (сретечки, горански, подгорански) и пенултимског типа (сиринићки, подгорски). У другом – јужнометохијском подареалу, оформљеном између Призрена и Ђаковице, функционише парадигматски неграматички акценат, у коме су настала три сродна идиома (призренски градски говор, подримски, ђаковачки говор).

1.1. Метохијски подримски говор⁵ оформљен је у области Подрима између речице Топлуве и Белога Дрима, и са ђаковачким представља северозападну ивицу призренско-јужноморавских према косовско-ресавским говорима северне Метохије. Овакав лингвогеографски положај подримског говора утицао је на настанак дијалекатског типа у коме се у актуелном фонетско-фонолошком систему препознаје дужи опстанак прозодијског квантитета, што је довело и до богатијег вокалског система увођењем нових вокалских јединица кроз префонологизацију квантитета средњих вокала под акцентом у нови квалитет⁶, али и утицај стране фонетике у консонантизму, најпре старобалканске романске, а потом албанске⁷, што је довело до смањења

⁴ О прозодијским системима у говорима северношарпланинско-јужнометохијског ареала в. у Младеновић 2000; 2000а; 2001; 2006; 2015; 2015а.

⁵ О граматичком систему подримског говора у оквиру шире области призренско-јужноморавских говора, пре свега оних који припадају косовско-метохијско-сиринићком поддијалекту, у бројним прилозима писао је Радивоје Младеновић (в. литературу у Младеновић, Марковић 2021: 360–367).

⁶ Више о овоме в у Ивић, Реметић 1981; 1990; Младеновић 2015.

⁷ У области којој припада Подрима рано је успостављена српско-албанска етнојезичка граница на Беломе Дриму, са албанским насељима западно и српским насељима источно од ове реке, са раним спорадичним присуством албанофоних насеља и источно и континуираном експанзијом албанофоног становништва (уп. Пешикан 1988: 81–87). Како су показала истраживања Т. Катић, судећи према турском дефтеру из 1570. у области данашње Подрине доминира српско становништво, али је потврђено и присуство албанског именослова, што је могао бити и поуздан знак о раном језичком српско-албанском контакту (уп. (Катић 2010: Карта Верско-етничка структура становништва Нахије Хоча).

палаталности предњонепчаних сонаната до алвеопалаталних гласова, затим до балканистичког брисања опозиције по палаталности у паровима африката. Са друге стране, близина косовско-ресавске формације утицала је на морфолошке иновације косовско-ресавског типа (стабилизација форманта *-ма* у дативу множине, стабилизација *-смо* и *-сте* у 1л. мн и 2л. мн простих претерита), затим на већи отпор анализму, који је стизао са југа области, тако да је подримски говор идиомом са најбоље очуваном именском флексијом у призренско-тимочкој дијалекатској области⁸.

До изгона српског становништва 1999. године, српским подримским идиомом говорило се у следећим насељима правцем север–југ: Братотин, Ораховац, Велика Хоча, Зочиште, Оптеруша, Ретимље, Зојћ, Мала Круша, Смаћ. Према стању из 2024. године српско становништво, упркос тешким историјским и животним околностима, опстало је у Великој Хочи и Ораховцу.

2. Инвентаром и морфолошким својствима глаголских облика подримски говор део је метохијске дијалекатске зоне. У употреби су презент, перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат, футур први, затим глаголски прилог садашњи. Имперфекат и плусквамперфекат су у узмицању пред ширењем перфекта у њихову зону употребе, аорист је фреквантан⁹.

3. Употреба претериталних облика у северношарпланинско-јужнометохијском ареалу, укључујући и подримски говор, не показује дијалекатске специфичности од значаја за тему овога прилога, па се неће посебно разматрати¹⁰. Употребу транспонованих глаголских облика за прошлост, међутим, карактерише знатна варијант-

⁸ О стању у флексији метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта, и подримског као његовог дела, в. у Младеновић 2019а: 230–231, 233–246.

⁹ О глаголским облицима у северношарпланинским и метохијским говорима призренско-јужноморавског типа в. у Младеновић 2004а.

¹⁰ У низу прилога Б. Вељовић и Р. Младеновића описана је употреба глаголских облика у сиринићком говору (Младеновић, Вељовић 2017; Вељовић, Младеновић 2017; 2018; 2019; Вељовић 2019). Судећи према резултатима ових истраживања, а према сазнању аутора овога рада, у подримском говору је синтаксичко-семантичка употреба нетранспонованих облика за прошлост у оквиру оне описане за сиринићки.

ност у појединим деловима северношарпланинско-јужнометохијског ареала, како у самом инвентару, тако и у фреквентности појединих глаголских облика унутар самог инвентара, што – свакако – сведочи о динамичном кретању становништва у овој области и разнородним језичким контактима. Ово се посебно односи на то када облици транспоновани у прошлост имају службу исказивања вишекратних дејстава која су се у прошлости понављала по извесном утврђеном редоследу, обичају или навици.

3.1. Говори северношарпланинско-јужнометохијског ареала не разликују се употребом транспонованих облика за исказивање једнократних прошлих дејстава (релативна употреба) – у свим идиомима срећу се презент и императив.

3.2. Северношарпланинско-јужнометохијски ареал јасно је, међутим, раздвојен у два дела према употреби специјализованих глаголских облика за исказивање вишекратних, хабитуалних радњи, са прелазном зоном између ових целина¹¹: а) футур први за хабитуалност, уз истовремено одсуство потенцијала, карактерише све северношарпланинске говоре (без обзира на њихову генетску и типолошку припадност¹²); б) потенцијал је присутан у метохијским говорима, са потпуном стабилизацијом у најсевернијим подримским насељима (Велика Хоча, Ораховац, Братотин), али и slabим присуством футура првог у осталим подримским насељима, чија се употреба смањује како се иде од југа ка северу Подриме. Овакво присуство футура првог за хабитуалност сведочи о пореклу и правцу његовог ширења од југа ка северу северношарпланинско-метохијског ареала¹³.

¹¹ На приложеној Табели о транспонованим глаголским облицима за прошлост презентована је дистрибуција појединачних глаголских облика транспонованих у прошлост, уз уношење и података о призренско-јужноморавским говорима Косовске котлине. Овакво проширење има оправдања с обзиром на знатну типолошку сродност косовских призренско-јужноморавских говора са онима у Метохијској котлини. У Табели су доминантни облици обележени масним (болдираним) словима, облици чија је употреба ретка налазе се између заграда.

¹² Горански је периферни западномакедонски говор, сретечки у основи призренско-јужноморавски са морфолошким македонизмима, подгорански мешавински јужнометохијско-горански говор; сиринићки највећим делом дијалекатских особности део метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта призренско-јужноморавског дијалекта.

¹³ У прилогу Младеновић 2000б описане су употреба и границе употребе појединих транспонованих глаголских облика за прошлост.

3.3. Монографија Б. Вељовић о синтакси глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице (Вељовић 2018), први монографски опис употребе овог дела језичког система једног поддијалекта зетско-сјеничког дијалекта, донео је и синтетички приказ досадашњих истраживања, између осталог и употребе транспонованих глаголских облика за прошлост у свеукупном српском дијалекатском простору (уп. Вељовић 2018: 324–325, 346–347). Расположиви подаци показали су да у исказивању хабитуалних дејстава транспонованим глаголским облицима у српском дијалекатском простору постоји знатно шаренило. У свим говорима присутан је презент за прошлост како за једнократна тако и за виšekратна дејства. Најчешће уз презент је још и императив.

Оно што је од значаја за подримски говор је његово смештање у један шири ареал са присуством потенцијала за хабитуалност, а који чине говори Метохијске и Косовске котлине призренско-јужноморавског и косовско-ресавског типа, део суседних косовско-ресавских идиома, затим екавско-ијекавски говори зетско-сјеничког дијалекта (уп. Вељовић 2018: 338–346). Од говора у Црној Гори, осим у говору Васојевића (уп. Стијовић 2007: 183–184) и Мрковића (Вујовић 1969: 346–347), потенцијал за хабитуалност није потврђен. С обзиром на кретање кучко-васојевићке миграционе струје ка Метохији (уп. Младеновић 2004: 214), може се претпоставити да је присуство потенцијала за прошлост у метохијским говорима подржано и овом миграционом струјом.

Интересантна је чињеница да је у савременом српском књижевном језику потенцијал транспонован у прошлост практично истиснуо императив (уп. Танасић и др. 2005: 457–463), иако у већини српских говора доминира императив у оваквој употреби, а потенцијал не подлеже временском транспоновању.

3.3.1. Футур први за хабитуалност, потврђен је у оквиру српског дијалекатског простора – како се може закључити на основу расположиве литературе – само у северношарпланинско-метохијском ареалу, уз слабе трагове у најјужнијем делу Косовске котлине, затим – са slabим присуством, и у зетско сјеничким говорима Тутина, Новог Пазара и Сјенице (уп. Вељовић 2018: 310). Ова иновација балканистичког типа развијена је несумњиво у овом делу Балканског полуострва заједно са контактним македонским и албанским идиомима, пошто је

футурска конструкција за хабитуалност карактеристична за македонске (футурска конструкција *ќе* + *имперфекат*) (Конески 1966: 149; Соболев 2003: 66–67) и албанске говоре (Соболев 2003: 66–67).

4. Зато што не поседују могућност самосталног временског обележавања радње, временски транспоновани облици у прошлост – како у осталим тако и у подримском говору – не употребљавају се самостално, већ заједно са другим глаголским формама, најчешће перфектом, ширим језичким и изванјезичким контекстом, каквим темпоралним детерминатором.

4.1. У свим пунктовима северношарпланинско-метохијског ареала, укључујући и подримски говор, глаголски облици транспоновани у прошлост конкуренти су у потпуности са перфектом, у неким контекстима могу бити заменљиви међусобно, у неким постоје ограничења заменљивости.

4.2. Глаголске радње којима се обележава хабитуалност карактеришу се итеративношћу, прошлом понављаношћу. Оне често чине делове неког комплекснијег догађаја сачињеног од низа појединости. У оваквим низовима дејства су повезана узрочно-последичним односом којима се утврђује њихов редослед.

5. Сви временски транспоновани глаголски облици у прошлост стилски су маркирани и у систему функционишу као јединице које се одликују експресивношћу. Експресивност појединих транспонованих облика, међутим, различита је у појединачним говорима. Тако се у северношарпланинским говорима футур први практично усталио као једини облик за исказивање и фактивне и евокативне хабитуалности, што доводи до смањења експресивности. Овим својством северношарпланински говори наслањају се очигледно на македонски ареал у коме је управо футур први основни облик за хабитуалност, а потенцијал је непознат. Са друге стране присуство транспонованог потенцијала за исказивање и евокативности и фактивности у јужнометохијским говорима смањује експресивност потенцијала за исказивање хабитуалних дејстава. С обзиром на природу рада, о синтаксичко-сти-

листичком аспекту транспонованих глаголских облика у прошлост, међутим, нећемо се детаљније бавити.

Табела о транспонованим глаголским облицима за прошлост

	Говори	Једнократна прошла дејства (релативна употреба)	Вишекратна (хабитуална) дејства
1.	Сиринићки Сретечки Горански Подгорански	Презент, Императив	Футур први Презент (Императив)
2.	Подгорски Призренски	Презент, Императив	Футур први Презент Потенцијал (Императив)
3.	Подримски Ђаковачки	Презент, Императив	Потенцијал Презент (Императив) (Футур први)
4.	Косовски П-Ј говори	Презент, Императив	Потенцијал Презент (Императив) (Футур први)

АНАЛИЗА ГРАЂЕ У ПОДРИМСКОМ ГОВОРУ

6. Потенцијал је основни облик за казивање хабитуалности у свим пунктовима подримског говора. Док у Ораховцу, Великој Хочи и Братотину практично није потврђен футур први у оваквој употреби, у осталим насељима ретко је бележен и футур први, а најчешће у Смаћу, Зојћу и Зочишту¹⁴. Присуство футура првог за хабитуалност у подримском говору очигледно је у вези са сретечком миграционом струјом, која га је и донела. На овакво објашњење упућују трагови два маркантна дијалекатска обележја сретечког типа: социјативни везник *ос* (< *сос*) (да зборим *ос њега*), (пored доминантног *сьс*) и 3л. мн. помоћног глагола *са* (пored основног *су*) (они *са* тамо).

6.1. Специјализоване синтаксичке јединице којима се исказује семантика хабитуалности (поновљивости) у подримском говору су потенцијал, презент, ређе императив и футур први.

¹⁴ О географском положају наведених насеља Подрима в. у приложеној дијалекатској карти *Говори југозападног дела Косова и Метохије*.

7. У истом тексту комбинује се више транспонованих глаголских облика за хабитуалност. Радње се често уводе перфектом као универзалним обликом за прошлост. Основна служба перфекта у оваквим примерима је стварање временског и ситуационог оквира унутар кога се смештају хабитуалне радње.

Могућности разноврсне употребе глаголских облика са претериталном службом условљене су конкретним контекстуалним условима, укључујући и семантичку условљеност.

а) Кобасице својске сам праџла. Стаим л'у́ту л'у́тику, стаим кромйт. Па свѣ испомѣшам л'ѣпо. Напу́ним црѣва. Сам имала сүшницу. Па осуш 'и. Па осуши кобасицу. Па тури у зам'рзиваћ. Сүво мѣсо осуши. Прѣсно остаи у зам'рзиваћ. (...) Кад ни ва́л'а, ју́земо и јѣмо.

Перфекат, презент, императив.

б) Кѣт смо ућинел 'е зам'рзиваћ, са́мо јѣну неде́л'у сү́шим мѣсо сүво. Неде́л'у сѣди мѣсо на ва́здук. Сүво мѣсо. Па по́сл'е би га турил 'е у зам'рзиваћ. Кобасице док не се осуш 'ив л'ѣпо, па по́сл'е би ги турил 'е у зам'рзиваћ.

Перфекат, презент, потенцијал.

в) Ћѣтири го́дине трајало то́ј н'ино. Свѣ смо сѣдел 'е затвѣрене. Свѣ затвѣрене. Сва́ки дѣн ишл 'е пу́шке да ни тра́жив. Сва́ки дѣн би не затвѣрил 'е у шта́лу: „Да́јте пу́ш'ке!“ Удри не, удри не! Удри не сѣс ма́тку. „Ил'и пу́шку, ил'и ду́шу!“ Ако би отишл 'е у О́ћу, у Ра́овац да и́демо на паза́р да купи́мо не́што, одма́ тѣпау.

Перфекат, потенцијал, императив.

8. Када су се обележене радње у прошлости вршиле по јасно утврђеним правилима, извесним законитостима, устаљеним нормама, у подримском говору оне се претежно казују презентом. Овакав презент среће се најчешће у текстовима који су временски неутрални – то су савети, упутства у вези са сезонским радовима, процедуре, рецепти, рутуали у вези са животним циклусом и сл.

а) На л'ини́ју стаиш кл'іску. Сѣсѣ ста́п уда́раиш. Двойца, тройца іграју. Кол'іко ѣнеш. И ти вѣдиш ігру сѣ ста́п. Уда́раиш кл'іску кол'іко мѣжеш шо по́ дал'ѣко. Та́ј дру́ги ѣне да ти гу врати кл'іску, па ти тѣрѣиш да гу уда́риш.

б) Бајн'о веће се спрема: *п^ра^вимо* п^иту с^ас о^расе, *сп^ре^мимо* см^окве, крушке, јабуке, о^раси, св^е *ост^аимо* на софру. И св^екар та^мо *зап^аљи* о^ган' у кућу. И пред њ^ега *је* т^у рукавица пл'ѣтена. У њ^у *има* св^е берићет: ж^ито, свакојако ж^ито. И т^у *смо п^ек^ље* п^ите на о^ган', на сађијак, с^а[с] саћ. Св^екар *п^ие* ракију, д^еца око њ^ега *с^едиш*, *т^арћиш*, *се вес^ел'иш*. Сн^ае ва^мо *сп^ремав* св^е. И *већ^ерамо*. Ср^ет^ьо Бајн'о веће. Св^екру, свек^арве. *Цел'и^вамо* ги р^уку и *с^енемо* да ј^едемо. И *л'е^гнемо*. *Се д^иг^не^в* р^ано мушкарци, се з^ов^ев пријател'и, комшије.

в) Ка д^еца *смо и^грал'е* пел'енђице. Тел'енђици – *има* кам^он'е о^кругл'и. И се *нап^равиу* ш^аре. Ш^аре се *нап^равиу* ка п^ола м^етар с^ас м^етар. *Нап^раиш* с^едам, о^сам т^еј ш^аре и *ба^циш* ка пл^оћку и идеш с^ас ј^ену н^огу, на ј^ену н^огу *р^ипаш* и *преск^оћиш* т^у ш^ару док стигнеш до тел'енђик. П^осл'е гу *ба^циш* п^оново на^зад^т, и *се враћаш* на^зад^т п^оново. Та^ко тел'енђице смо и^грал'е.

8.1. У оваквим текстовима презент је често у безличној конструкцији, која има значење општег вршиоца, а комбинује се са се пасивним конструкцијама и са презентом у 2л. јд.:

а) У ш^уму се *иде* са^мо за Б^ањи д^ан к^ад је. Т^ој се *иде* у ш^уму. И он^дак *у^знеш* га т^ој д^рво, *истр^опаш* га св^е. И он^дак т^ој д^рво, п^осл'ен *исп^енеш* кош^та^н'е. И тај ж^ар, *стаиш* га на онај ж^ар, одозг^ор. Ка^кав ће да б^ине бер^ећет, да љ ће б^ине колом^оћ, да љ ће да б^ине гр^ојзе, да љ ће б^ине п^ен^ица.

б) Ј^ен д^ан према Ђ^урђевд^ану, п^етога, се *иде* п^осл'е пл^адне, се *с^еће* ш^ума, трепетл'ика. Се *зак^итиу* в^рата. К^ој *има* об^орн'е в^рата, на об^орн'е в^рата. И об^орн'е в^рата и в^рата за у кућу се *нак^итиу* т^у. Се *ту^ри* ова^ко зел'е^но т^у. Т^у се *к^ол'еју* п^осл'е т^е ј^аг^нићи.

8.2. У оваквим контекстима, међутим, обичан је и потенцијал комбинован са презентом без и у се конструкцији, затим са императивом, посебно ако је говорник непосредни учесник (И *ја би б^раја*.)

а) А к^ад б^ило да се *б^ере* гр^ојзе, *би б^ра^л'е* гр^ојзе. И *ја би б^раја*. *Б^ере се* у ђ^акове, пл^астићне вр^еће. Смо н^осил'е на л'е^ђа, па на тра^ктор. Тра^ктор *д^ође* д^ома. П^осл'е се *ста^л'а* у ка^це. Див^ота! *Г^а-зију* гр^ојзе, а м^и *би с^ипал'е* т^у. Док *би д^ошло* вр^еме т^о гр^ојзе да се ућ^ини, да се укис^ел'и да б^ине в^ино. П^осл'е в^ино се *ист^оћи*. *Стаи*

се у буре д'рвѣно. И та коміна која би остала о[д] тој, она би се *пекла*, она би *ракију*. Кад би се *пекла* *ракија*, ту би *се сабрал'е* браћа, другари од браће. Па би *пил'е*. Би *пекле* месо на жар. И тако би *се завршила* та прића свѣ.

б) Прѣ можда двѣ-три недѣл'е уоћи Прѣнке би *ишл'е* у шуму да сѣмемо д'рва. Ту *сѣћеш* па *носиш* от К'рша дѣл'е, на л'ѣћа *носиш* ил'и *напрашиш* б'рбу вѣл'ику, па *гурнеш* од в'р К'рша дѣл'е – динг! Тој ка дѣца. И више пут би *вукл'и* по мало. И сваки у своју малу би *ложуја*. Има наша Г'рковићка мала, па Кошѣфска мала, па Симићка мала. Ту би *носил'и*. И тако док дѣје тај дѣн. К[д] *дѣје* тај дѣн, *ложимо*. А и лозинке сваки би *донѣа* от своје кѣе шо крѣл'ал'е лѣжа. И кад би *донѣа* лозинке, оне *горију* само тако! Па и музика неко-пут би се *донѣла*. Кѣт *сман'и* ѣгѣ, *ринају* дѣца од јѣне стране на другу.

в) Па пѣсл'е дѣма к[д] *дѣјеш*, мѣти *сѣбѣре* дѣцу да амкају јѣца. У кѣу туј би *закѣвал'е* бѣскију. Само кѣнац се *провѣје* до днѣ дѣл'е де сѣдију дѣца. Нѣ на астал, дѣл'е на тѣпик, а прѣ на зѣмн'у да *сѣну*, да *хѣнеју*. И на ту висину да се *одрѣди* кѣнац кол'ико да бѣне дѣгѣнак, да д'ржи то јѣце. И тој јѣце са иглу се *провѣје*, па пѣсл'е га *завѣжи* отпозади. И тој јѣце *пѣшти* у крѣг*. Оно дѣца – свѣ ги *удѣрију* јѣца у нѣс, у уста, у л'ице, ил'и у главу, ил'и у ѣко. А ти да га уфѣтиш само сѣс уста! И кѣј га *уфѣти* ту... И тако три, ѣѣтири јѣца. Пѣсл'е *исѣћеш*, *подѣл'иш*.

9. Основна семантичко-стилистичка компонента временски транспонованог императива за хабитуалност је да указује на динамичност, доживљеност, дужину трајања и интензитет обележених вишекратних дејстава.

а) По л'ивѣде да бѣреш сѣно. *Бѣри* грѣзе. Па сѣм жнѣла. Дѣвет дѣна сѣм жнѣла. Т'рбу до зѣбе, јѣна-врућина. *Тури* шамѣу, *мѣкри* у вѣду – *туру* гу на глау. Та она *се осуши* јѣн-ѣс. *Жнѣј*, *жнѣј*. Увѣћер *дѣјни* дѣма. Ајде б'рго *посѣни*, ајде вѣј за сѣфру јѣѣт. Сваки у своју сѣбу пѣсебно идемо да л'ѣгнемо.

б) Ми пѣницу *предавај*, *купи* коломѣћ. Коломѣћ по јѣфтино. Па *туруј* пѣсл'е коломѣћ за ѣфѣце и *јѣди* кукурузни л'ѣба. А пѣницу

мо́раш да преда́днеш. Пће́ницу ћи́м преда́деш, ку́пиш коломо́ћ и *те́рај!* Такав^ф живо́т би́ја та́де.

10. Наратор је учесник иако је употребљено 3л. мн. перфекта и презента, па то мотивише и присуство потенцијала. Свака од три ситуације започиње перфектом као ситуационим знаком прошлости ширег контекста. Када се инсистира на доживљености наратора, употребљен је императив (*гл'едај, тражи*).

Смо ишл'е и та́мо. Та́мо *би ишл'е* за д'рва да сабе́remo па по́сл'е да приста́имо да има́мо да је́демо. *Би је́л'е* па по́сл'е *би* око́ло ц'ркве, *би по́јал'е*. *Би и́грал'е* же́не, *би се са́брал'е*, *би се ша́л'ил'е*. *Смо ишл'е* у ц'ркву, у Свети-Вра́ће. И та́мо *би се́дал'е* ц'џа но́ћ, *би гље́дал'е*. Има́ла му́зика. *Би гље́дал'е*, *би ни́л'е*, *по́јал'е*. *Гл'едај* – на́род^т и́гра а му́зика сви́ра! *И́гра* на́род^т тако-та́мо, тако-ва́мо. *Смо купу́вал'е* те́ј ибри́ћићи деца́ма, те́ј сви́рајћићи. И *би се изгу́бил'е* де́ца. *Тра́жи* де́цу та́мо, ва́мо да на́ђеш.

11. Футур први није потврђен већим бројем примера у подримском говору. Заменљив је презентом и потенцијалом. У истом тексту може бити комбинован са другим транспонованим глаголским облицима.

а) За Ла́зарице п'рво се́фте *ће ул'егнеш* у ку́ћу. „До́бро ју́тро.” „До́бро ју́тро.” *Ће пол'убиш* домаћину ру́ку, *ће* ти да́деу па́ре, бра́шн'о, ја́ја. Пре́^и и ви́но се да́вало.

б) По́сл'е, ка мла́да *сам ишла* на пуза́љку. Овде до́м'нев ги го́сти, има́л'е го́сти – ве́л'ика фамíл'и'а. Овде сн'е́г^к ве́л'ики. Ту́ј на́дол'е ч'[e] и́демо – ва́^и Олга што је и – ја́. Но́ч', месеч'и́на грёе. Ч'[e] и́демо да се пу́штимо по је́но два-пу́т. Ко́л'а ч'е се́ди та́мо до́л'е, та́ј деверич'и́ч' ми, ко́д вра́та Дми́три́не до́л'е, да не и́демо на ц'а́ду.

в) И ч'е се́емо ба́шч'е. Ка́^т ч'е се́емо ба́шч'е, са́с котлич'и́ч'и, са́с поц'рпку но́симо во́ду да ту́рамо по ма́ло на коре́ње. Да се́емо. А́јде, по́сл'енка, ка́^т ч'е би́не, не́мамо во́ду, ка́^т ч'е би́не да ва́димо са́с ка́нте од ре́ке, па са́с ка́нте да ту́рамо. И та́ко ч'е нава́димо. Ка́^т ч'е да се нава́ди, што се осу́ши – осу́ши, што се уфа́ти – уфа́ти.

Дијалекатска карта Југозападни део Косова и Метохије

Литература

- Вељовић, Младеновић 2017: Б. Вељовић и Р. Младеновић, Временска употреба претериталних облика у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXIII/3–4, 35–60.
- Вељовић 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, Београд: *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, 1–476.
- Вељовић, Младеновић 2018: Б. Вељовић и Р. Младеновић, Футур први у служби обележавања хабитуалних радњи у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXIV/2, 57–88.
- Вељовић, Младеновић 2019: Б. Вељовић и Р. Младеновић, Императив у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXV/1, 73–100.
- Вељовић 2019: Б. Вељовић, Обележавање будућних радњи у говору северношарпланинске жупе Сирињ. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 8, 251–263.
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат (са кратким освртом на сусједне говоре). Београд. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII, 73–398.
- Ивић, Реметић 1981: П. Ивић и С. Реметић. У: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (glav. ur. Pavle Ivić), Sarajevo: ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LV, 579–585.

- Ивић, Реметић 1990: П. Ивић и С. Реметић, Рефлекси акцентованих вокала *е* и *о* у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 1, 162–173.
- Катић 2010: Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*. Београд: Историјски институт. Посебна издања, књига 58.
- Конески 1966: Б. Конески, *Историја македонског језика*. Београд: Просвета, Скопје: Кочо Рацин.
- Младеновић 2000: Р. Младеновић, Место акцента именица на југозападу Косова и Метохије. Београд: *Јужнословенски филолог*, LVI/1–2, 699–725.
- Младеновић 2000а: Р. Младеновић, Акценат придевских речи на југозападу Косова и Метохије”. Београд: Српски језик V/1–2, 357–379.
- Младеновић 2000б: Р. Младеновић, Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 363–371.
- Младеновић 2001: Р. Младеновић, Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини. Београд: *Српски језик*, VI/1–2, 223–264.
- Младеновић 2004: Р. Младеновић, Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. У: *Живот и дело академика Павла Ивића* (гл. и одг. ур. Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека у Суботици – Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска; Филозофски факултет у Новом Саду, 209–249.
- Младеновић 2004а: Р. Младеновић, Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, 445–474.
- Младеновић 2006: Р. Младеновић, Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије”. Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XX, бр. 8, 267–290.
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, Призренски говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу. Ниш: *Годишњак за српски језик*, год. XXVI, бр. 13, 383–402.
- Младеновић 2015: Р. Младеновић, Акценат и гласови подримског говора. Београд: Српски језик XX, 441–457.
- Младеновић 2015а: Р. Младеновић, Парадигматски акценат као међуетапа између граматичког и ритамског нефонолошког акцента. Пловдив: *Научни трудове*, том 53, кн. 1, сб. В, 7–19.
- Младеновић 2016: Р. Младеновић, Северношарпланинско-јужнометохијски микроконтинуум. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIX, 131–148.
- Младеновић, Вељовић 2017: Р. Младеновић и Б. Вељовић, Употреба презента у говору северношарпланинске жупе Сиринић. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 7, 155–179.
- Младеновић 2019: Р. Младеновић, Говор северношарпланинске жупе Сиринић. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, 1–1047.

- Младеновић 2019а: Р. Младеновић, Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора. Косовско-метохијски зборник 8, 227–248.
- Младеновић 2021: Р. Младеновић, Дијалекатски мозаик косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора. У: *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* (ур. Р. Младеновић и П. Пипер), Београд: САНУ, Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије – Институт за српски језик САНУ; Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 59–106.
- Младеновић 2022: Р. Младеновић, Говор Призренског Подгора у метохијско-северношарпланинском микроконтинууму. Београд: *Косовско-метохијски зборник* 9, 197–229.
- Младеновић, Марковић 2021: Р. Младеновић и Б. Марковић, Библиографија, У: *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* (ур. Р. Младеновић и П. Пипер), Београд: САНУ, Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије – Институт за српски језик САНУ; Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 339–387.
- Пешикан 1988: М. Пешикан, О историјској ономастици Косова, У: *Зборник округлог стола о научном истраживању Косова* (ур. Павле Ивић). Београд: Српска академија наука и уметности, 81–87.
- Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици), Београд: *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 319–614.
- Соболев 2003: А. Н. Соболев, *Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск* (под редакцией А. Н. Соболева). München: Biblion Verlag.
- Стевановић 1950: М. Стевановић, Ђаковачки говор, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XI, 1–152.
- СТИЈОВИЋ 2007: Р. Стијовић, Говор Горњих Васојевића. Београд: *Српски дијалектолошки зборник* LIV, 1–321.
- Танасић и др. 2005: С. Танасић, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик.

Radivoje M. Mladenović

PRESENT, IMPERATIVE, CONDITIONAL, AND FUTURE I FOR EXPRESSING PAST ACTIONS IN THE SOUTH METOHIJA PODRIMA VERANCULAR

Summary

This article analyzes the use of the present, imperative, conditional, and future I in the Prizren-South Morava Podrima vernacular of south Metohija as time-transposed syntactemes that denote past actions. When shifted to the realm of the past, these forms are most often combined with forms that primarily denote past actions. In such contexts, the present, imperative, conditional, and future I, in addition to indicating the temporal aspect of the past, also have stylistic value. Based on syntactic-semantic and/or stylistic characteristics, a combination of the aforementioned narrative forms is observed, while these forms also appear as competitors.

The present and imperative are used to denote individual and recurrent (habitual) preterite actions characterized by repeatability, while the conditional and future I are used to express only habitual actions.

From a dialectal and areal perspective, the use of the conditional and future I to denote habituality in the Podrima vernacular is of interest, as in this idiom, the conditional is used as the only form in the northern part and as the dominant form with sporadic use of future I in other Podrima settlements. With this characteristic, the Podrima vernacular aligns with the rest of the Serbian dialect area, while simultaneously diverging from the speech of the northern Šar mountain area where only future I is used to express habitual actions, which is an innovation of Balkan origin.

Key words: Prizren-South Morava dialect; the Podrima vernacular of south Metohija; present, imperative, conditional and future I for the past; individual past actions; habitual actions.